

УДК 346.56

**ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ АКЦІЙ  
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****Олена ЧЕРНЕНКО**кандидат юридичних наук, старший  
дослідник, старший науковий співробітникНауково-дослідний інститут приватного  
права і підприємництва імені академіка  
Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)<https://orcid.org/0000-0001-5184-333X>

Стаття відображає авторський погляд на процедуру примусового відчуження об'єктів права приватної власності в умовах воєнного стану. Гарантії здійснення права власності та його захисту закріплено у вітчизняному та у міжнародному законодавстві. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності та за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості. Кожна країна самостійно визначає та закріплює на законодавчому рівні порядок набуття та припинення права власності, в тому числі на підставах примусового відчуження майна з мотивів суспільної необхідності в умовах режиму воєнного або надзвичайного стану.

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. На підставі згаданого закону відбулося примусове відчуження у власність держави акцій, емітентами

UDC 346.56

**FORCED DISPOSAL OF SHARES  
UNDER THE CONDITIONS OF THE  
STATE OF MARTIAL****Chernenko, Olena**Candidate of Legal Sciences, Senior  
Researcher, Senior Research FellowAcademician F.H. Burchak Scientific Research  
Institute of Private Law and Entrepreneurship  
of the NALS of Ukraine (Kyiv)

The article reflects the author's view on the procedure of forced alienation of objects of private property under martial law. Guarantees of the exercise of the right of ownership and its protection are enshrined in domestic and international legislation. No one can be deprived of his property otherwise than in the interests of society and under the conditions provided for by law and general principles of international law. Compulsory alienation of property rights can be applied only as an exception for reasons of public necessity and on the condition of prior and full reimbursement of their value. Each country independently determines and enshrines at the legislative level the procedure for acquiring and terminating property rights, including on the grounds of forced alienation of property for reasons of public necessity under conditions of martial law or state of emergency.

The Law of Ukraine "On Transfer, Compulsory Alienation or Seizure of Property Under the Legal Regime of Martial Law or State of Emergency" defines the mechanism of transfer, forced alienation or seizure of property from legal entities and individuals for the needs of the state under the legal regime of martial law or state of emergency. On the basis of the aforementioned law, there was a forced expropriation into state ownership of shares issued by PJSC "Ukrnafta", PJSC

яких є ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укртатнафта», АТ «Мотор Січ», ПрАТ «АвтоКрАЗ», ПрАТ «Запоріжтрансформатор». Вилучені акції набули статусу військового майна, його управління передано Міністерству оборони України.

В статті робиться висновок про необхідність на законодавчому рівні удосконалити процедуру примусового відчуження майна в умовах воєнного стану шляхом прийняття норм, що будуть враховувати не лише інтереси держави, а й інтереси власників у яких майно було примусово відчужено у власність держави. Так, потребує ретельнішого врегулювання положення закону щодо механізму повернення після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майна, що збереглося. Нині закон передбачає, що повернення майна відбувається лише за вимогою колишнього власника і через суд, оскільки підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили. Судовий процес є фінансово затратною та тривалою процедурою. Тому вважаємо, що на рівні закону необхідно закріпити норму, яка б дозволяла власнику, який володів майном до примусового його відчуження, без звернення до суду обрати вигідніший для нього варіант – повернути майно або отримати за нього грошову компенсацію. Розмір такої компенсації не може бути нижчим за ринкову вартість майна на момент його примусового відчуження у власність держави.

Ключові слова: воєнний стан, право власності, акції, примусове відчуження майна

Непорушність права власності передбачена в багатьох нормативно-правових актах України, а також у міжнародно-правових документах. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року в ст. 17 зазначає, що кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна [1].

У ст. 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 20 березня 1952 року передбачено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [2].

"Ukratnafta", JSC "Motor Sich", PrJSC "AvtoKrAZ", PrJSC "Zaporizhtransformator". The seized shares acquired the status of military property and its management was transferred to the Ministry of Defense of Ukraine.

The article concludes that it is necessary to improve the procedure of forced expropriation of property under martial law at the legislative level by adopting norms that will take into account not only the interests of the state, but also the interests of the owners whose property was forcibly expropriated into state ownership. Yes, there is a need for a more thorough regulation of the provisions of the law regarding the mechanism of return after the abolition of the legal regime of war or state of emergency of the preserved property. Currently, the law stipulates that the return of property takes place only at the request of the former owner and through the court, since the basis for the return of property is a court decision that has entered into force. Litigation is a costly and lengthy procedure. Therefore, we believe that at the level of the law, it is necessary to enshrine a norm that would allow the owner who owned the property before its forced alienation, without going to court, to choose a more profitable option for him - to return the property or receive monetary compensation for it. The amount of such compensation cannot be lower than the market value of the property at the time of its forced alienation into state ownership.

Keywords: martial law, ownership, shares, forced alienation of property

Позбавлення особи права власності розглядається як порушення, якщо не була дотримана розумна пропорційність між втручанням у права фізичної чи юридичної особи й інтересами суспільства. Також буде мати місце порушення вимог Першого протоколу до Конвенції у випадку, коли наявний істотний дисбаланс між тягарем, що довелося понести приватній особі, і переслідуваними цілями інтересів суспільства [3, с. 39].

На основі аналізу Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та практики Європейського суду з прав людини виділяють принципи обмеження прав та свобод: пропорційності (відповідності цілей застосування обмежень – шкоді, яка ними ж і спричиняється); тимчасовості (обмеження не повинні діяти постійно); рівності (недопущення дискримінації у застосуванні обмежень); підконтрольності суду; остаточного визначення кола абсолютно недоторканих прав і свобод (з метою недопущення застосування до них будь-яких обмежень); міждержавної гласності (інформування міжнародного співтовариства про введення обмежень); чинності механізму поновлення незаконно порушених прав і свобод; забезпечення оскарження [4, с. 17].

Проблематика захисту права власності розглядалась у працях таких вчених як М. І. Брагінський, О. В. Дзера, В. Г. Жорнокуй, О. В., Кологойда, С. В. Семіног та інших. Нині актуальним є розгляд окресленої проблематики в умовах воєнного стану.

Метою статті є розгляд процедури примусового відчуження акцій як об'єкта права приватної власності в умовах воєнного стану.

Гарантії здійснення права власності та його захисту закріплено у вітчизняному законодавстві. Так, в статті 41 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

В ст. 321 ЦК України також закріплює принцип непорушності права власності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена в його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності на підставі й у порядку, встановлених законом, та за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених ЦК України [4].

Водночас чинним законодавством України передбачається можливість відступу від принципу непорушності права власності. Відповідно до ст. 346 ЦК України передбачено перелік підстав припинення права власності, а саме: 1) відчуження власником свого майна; 2) відмова власника від права власності; 3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; 4) знищення майна; 5) викуп пам'яток культурної спадщини; 6) примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, які на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону; 8) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; 9) реквізиція; 10) конфіскація; 11) припинення юридичної особи або смерть власника; 12) визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; 13) в інших випадках, встановлених законом.

Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Визначення меж здійснення права власності і недоторканності права власності – це протилежні сторони одного явища [5].

Отже, примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Слід зазначити, що примусове позбавлення майна має витоки з часів комуністичної ідеології тоталітарного режиму, який був спрямований на здійснення політики державного примусу шляхом «революційного перетворення» приватної власності у власність держави, де

інтереси публічної влади превалювали над інтересами людини[6, с. 172].

Судова практика розробила поняття «справедлива рівновага» (баланс)», що передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, що передбачається для досягнення, та засобами, які використовуються. Принцип «пропорційності» (principle of proportionality), закріплений як загальний принцип у Договорі про заснування ЄС, вимагає сумірного обмеження прав і свобод людини для досягнення публічних цілей. Одним із важливих елементів дотримання принципу «пропорційності» у разі втручання в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації. При цьому ЄСПЛ вважає, що не існує універсальних правил визначення розміру компенсації й таке питання повинно розглядатися в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх фактичних обставин. Компенсація має бути розумно пов'язаною з вартістю втраченого майна, але не обов'язково має відповідати його ринковій вартості[7, с. 80–81].

Правовою основою примусового відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану є Конституція України, Закони України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 р. № 4765-VI, «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII, Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022р. № 64/2022, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31.10.2012р. № 998 та інші.

Необхідно зазначити, що кожна країна самостійно визначає та закріплює на законодавчому рівні порядок набуття та припинення права власності, в тому числі на підставах примусового відчуження майна з мотивів суспільної необхідності в умовах режиму воєнного та/або надзвичайного стану. Так, відповідно до законодавства Республіки Польща право власності є абсолютним правом. Примусове відчуження індивідуально визначеного майна та перехід права власності до держави законодавством Республіки Польща не передбачено, навіть у мовах воєнного або надзвичайного стану. Право власності можна обмежити лише у виняткових випадках, передбачених законодавством, зокрема шляхом примусового знесення будівель чи інших будівельних об'єктів або їх частини на підставі судового рішення та шляхом користування без згоди власника або іншої уповноваженої особи нерухомим і рухомим майном у встановленому законом порядку та з відшкодуванням майнових втрат, які є наслідком обмеження прав і свобод людини під час дії виняткового становища [6, с.174–175].

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Відповідно до згаданого закону примусове відчуження приватного майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження приватного майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження з вказаними органами.

Слід відрізнити відчуження та вилучення майна. Так, п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» встановлює, що примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості. Вилучення майна – позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або опера-

тивного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону).

Отже, примусове відчуження майна може відбуватися за рахунок приватного та комунального майна з подальшою компенсацією його вартості. Рішення про примусове відчуження майна може прийняти виключно військове командування з погодженням/без погодження з органом місцевого самоврядування в залежності від проведення бойових дій на цій території. Вказана дія потребує документального оформлення шляхом складання Акту про примусове відчуження або вилучення майна та проведення відповідної оцінки, згідно з вимогами діючого законодавства України.

НКЦПФР 6 листопада 2022 року ухвалила рішення про забезпечення проведення в системі депозитарного обліку депозитарних операцій щодо примусового відчуження у власність держави акцій, емітентами яких є ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укртатнафта», АТ «Мотор Січ», ПрАТ «АвтоКрАЗ», ПрАТ «Запоріжтрансформатор». Вилучені акції набули статусу військового майна і їх управління передано Міністерству оборони України.

Військовим майном, відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», є державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо.

Слід зазначити, що навіть в умовах воєнного стану обов'язком держави є не лише оборона держави та захист безпеки громадян, а й запобігання свавілля та гарантування прав і свобод людини.

Загальновідомим є те, що акції можуть бути предметом договору купівлі-продажу, дарування, міни, можуть бути вкладом до статутного капіталу іншої юридичної особи. Акція надає своєму власнику не лише майнові права, а ще й ряд немайнових прав. До майнових прав акціонера належить: право на участь у розподілі прибутку товариства (дивідендів); право на отримання частини вартості майна товариства у разі його ліквідації; право акціонера розпоряджатися на власний розсуд своїми акціями; переважне право акціонера на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством у процесі їх приватного розміщення (це право обов'язково надається власникам простих акцій, а щодо власників привілейованих акцій, то вони наділяються таким правом лише у випадку, якщо це передбачено статутом товариства); право акціонера вимагати від акціонерного товариства здійснити обов'язковий викуп належних акціонеру акцій у випадках, передбачених законодавством, та інші права, які тісно пов'язані з досягненням тієї чи іншої майнової мети. Щодо немайнових прав акціонера, то до них слід віднести наступні: право акціонера на участь в управлінні акціонерним товариством (право голосу на загальних зборах акціонерів, активне та пасивне виборче право, тобто право обирати членів органів товариства та право бути обраним в органи товариства), право на отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства та інші права акціонера з приводу немайнових благ.

ПАТ «Укрнафта» є найбільшим видобувачем нафти в Україні. ПАТ «Укртатнафта» є провідним підприємством нафтопереробної промисловості України. АТ «Мотор Січ» – одне з найбільших у світі підприємств, яке розробляє, виробляє та ремонтує авіаційні газотурбінні двигуни. ПрАТ «АвтоКрАЗ» виробляє великотоннажні вантажні автомобілі. ПрАТ «Запоріжтрансформатор» спеціалізується на випуску силових масляних трансформаторів, електричних реакторів.

Враховуючи ліквідність акцій згаданих товариств, постає питання чи дійсно прийняття такого рішення викликано військовою необхідністю чи таке рішення є прикриттям для отримання повного контролю над суб'єктами господарювання. При цьому слід згадати, що держава і до примусового відчуження акцій була акціонером ПАТ «Укртатнафта» та ПАТ

«Укрнафта», в останньому саме державі належав контрольний пакет акцій (50% плюс 1 акція).

Примусове відчуження у власність держави акцій згаданих підприємств має бути належно оформлено. Норми закону передбачають, що у разі відсутності особи, у якої відчужується або вилучається майно, або її законного представника під час складання акта про примусове відчуження або вилучення майна такий акт складається без її участі (ч.5 ст. 7 Закону). У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна. Примірник акта та документ, що містить висновок про вартість майна, вручаються під розписку особі, у якої відчужується або вилучається майно, або її уповноваженому представнику.

Закріплюючи окреслене положення законодавець не врахував, що колишній власник акцій може проживати за межами країни і вручення йому під розписку примірника акта та документа, що містить висновок про вартість майна, може бути проблематичним.

Крім того, доречним було б закріпити норму, що зобов'язувала б нового власника акцій належним чином повідомити колишнього власника про примусове відчуження у нього акцій та надати документи, що підтверджують законність такого відчуження.

Потребує ретельнішого врегулювання і положення закону щодо механізму повернення акцій колишнім власникам після завершення війни. У разі якщо після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно, яке було примусово відчужене, збереглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на поверненні майна, таке повернення здійснюється в судовому порядку. Закон чітко зазначає, що підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили (ч.2 ст. 12 Закону).

Таким чином, повернення акцій відбувається лише за вимогою колишнього власника і через суд. Слід пам'ятати, що судовий процес є фінансово затратною та тривалою процедурою, під час якої ринкова вартість акцій, у разі невдалого управління товариством, може знизитись.

Тому, вважаємо, що на рівні закону необхідно закріпити норму, яка б враховувала інтереси власника, що володів майном до примусового відчуження, і яка б дозволяла такому власнику без звернення до суду обрати вигідніший для нього варіант – повернути майно або отримати грошову компенсацію, яка не може бути нижчою за ринкову вартість майна на момент його примусового відчуження у власність держави.

Враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що є необхідність на законодавчому рівні удосконалити процедуру примусового відчуження майна в умовах воєнного стану шляхом прийняття норм, що будуть враховувати не лише інтереси держави, а й інтереси власників у яких майно було примусово відчужено у власність держави.

### Посилання:

1. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015).
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 20 березня 1952 року. URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_535](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_535).
3. Рум'янцева В. (2004) Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини. Право України. № 5. С. 38–40.
4. Фетисенко К. Г., Льченко С. Ю. (2007) Конституційний принцип недоторканності житла й іншого володіння особи та його реалізація при провадженні досудового розслідування. Монографія. 192 с.
5. Кучер В. О. (2017) Непорушність права власності за цивільним законодавством України. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. №4. С. 277–286. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2400/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80.pdf>.
6. Світлана Семіног (2022) Пошук та забезпечення балансу публічних інтересів держави та прав, свобод, інтересів людини щодо примусового відчуження майна в умовах європеїзації. Приватне право і підприємництво. № 21. С. 170–177. URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2022/21/22.pdf>.

7. Ліна Дорошенко (2020) Щодо відповідності процедури обов'язкового продажу акцій (squeeze-out) принципу непорушності права власності. Підприємство, господарство і право. № 7. С. 76-82. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/7/14.pdf> 7/2020

Статтю було подано	25.12.2022	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	11.01.2023	The article was revised
Статтю було прийнято	12.01.2023	The article was accepted